

НАКАЗАТЕЛНОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО И НАКАЗАТЕЛНИЯТ ЗАКОН ОТ 1896 г.

Силвия Евтимова

CRIMINAL LAW AFTER THE LIBERATION AND THE CRIMINAL ACT OF 1896

Sylvia Evtimova

Abstract: In this retrospection, I am tracking the first “steps” of the Bulgarian criminal law after five centuries of Ottoman domination. The transition from moral awareness of the need for changes to forming the idea of creating an entirely new, pursuant to the needs of the practice and influenced by the Western European law, criminal law is a long and at times a path difficult “to march” for the young Bulgarian Kingdom. I am pleased to have the opportunity to present to the reader very significant, while complex historical events such as the Mode of the powers, Unification and the Serbian - Bulgarian War, which affected the pace and duration of the work on the creation of the first Bulgarian criminal law.

Key words: criminal law, the first Bulgarian Criminal Law, The Turkish Criminal Law, Sharia, crimes, transition.

Развитието на българското наказателно право преминава през няколко етапа. От изключително значение е периодът след Освобождението, когато през 1896 г. е приет първият български наказателен закон. Преди приемането му, обаче, не по-малко важен е и „подготвителният” период до създаването на този действащ български наказателен закон, който продължава 18 години.

Руско-турската война от 1877–1878 г. слага край на петвековното османско господство по нашите земи и поставя началото на създаване на новата българска държава. След Освобождението в българските земи остава да действа Османският наказателен кодекс (ОНЗ) от 1858 г., създаден да регулира наказателните правоотношения с поданиците на Османската империя. Причините за неговото приложение са липса на нов български наказателен закон, относителна пълнота на Османотурския наказателен закон, засилената престъпност, както по време на войната, така и след нея и наличието на подготвени юристи по османотурско право¹. Не след дълго става очевидна необходимостта от създаване на изцяло нова уредба, която да отговаря на времето, в което ще се прилага, както и да е съобразена с

обичайното право, с Конституцията на държавата, с правните принципи и, разбира се, с религията на народа. Тези нужди правят ОНЗ практически неприложим на територията на Княжество България.

Османотурският наказателен закон е създаден като прототип на френския Наполеонов кодекс от 1820 г. и по духа си е определян като един от най-модерните за времето си в Европа. Състои се от предварителни разпоредения, 32 отдела и 264² члена и съдържа редица изменения и допълнения, които да го направят максимално адекватен и приложим. На практика ОНЗ възпроизвежда ония постановления на Френския НК, които са предназначени да укрепят абсолютизма в империята, докато разпоредбите, касаещи правата на народа са пренебрегнати.

В Специалната си част, ОНЗ възприема трипартидното деление на престъпните деяния, престъпления и нарушения с разделите „За злодеяния и престъпления от обща вреда и за отредените им наказания” (Глава първа), „За злодеяния и престъпления въз лица и за отредените им наказания” (Глава втора) и „За наказанията на ония, които постъпват против правилниците за

¹ Панайотов, Никола. Наказателното право в Османската империя през XIX век. Варна, 2001.

² Панайотов, Никола. Наказателното право в Османската империя през XIX век. Варна, 2001.

предпазване на здравето и чистотата и които не се съобразяват с полицейските наредби” (Глава трета).

Шериатът дава възможност да се търси наказателна отговорност не само за деянията, санкционирани от ОЗ, но и за деяния, насочени срещу религията. Те не са включени в закона, но се санкционират от мюсюлманското религиозно право. Това са престъпления против личността, престъпления като бунт против султана, богохулство, престъпления против собствеността, престъпления против половия морал, употреба на алкохол и други нарушения, непочвени пряко в Корана.

След намесата на руската администрация, ОЗ остава непроменен по форма, но придобива ново, национално съдържание. Тъй като шериатът е несъвместим с християнската вяра, морала на българското население и дълбоките социално-икономически и политически промени в страната, религиозният му характер бива премахнат. Корекции претърпява и системата на наказанията, защото на практика санкции като заточение и затварянето в крепости са неприложими у нас, поради липса на места за изтърпяването им, а каторжният труд е неприемлив в новото общество.

Наред с ОЗ, в периода 1878–1896, на българска територия действат още актовете, издадени от Временното руско гражданско управление (ВРУ)³, Обичайното българско право и Законите, приети от Народното събрание през периода 1884–1894 г.⁴.

През 1880 г. е приет и Устав за наказанията, които мировите съдии могат да налагат (УНМС). Целта на законодателя е бързина и ефективност на мировите съдии при осъществяване на тяхната правораздавателна дейност. По своята същност Уставът е първият български наказателен материалноправен акт и възприема класификацията на престъплението с оглед на тежестта на предвидените наказания. Възприето е установеното вече в чл. 2 от ОЗ тройно деление на деянията: злодеяния, престъпления и погрешки (простъпки), а в особената част на Устава е очертана системата на простъпките.

Основните въпроси от Общата част на наказателното право за наказанията, за смекчаващите и отегчаващите обстоятелства, за вината и формите ѝ, за обстоятелствата, изключващи наказателната отговорност, за наказателната отговорност на непълнолетните, за опита, за съвкупността на престъпните деяния, биват напълно уредени в Първата глава на Устава.

Въпросът за вината, като един от най-важните в наказателното право, е уреден съобразно руската доктрина, която гласи, че тя е „необходимото за наказателната отговорност психическо отношение на субекта към извършване на престъпно деяние”⁵. Съществено значение за историята на българското наказателно право има проблемът за изключващите вината обстоятелства. Императивната разпоредба на чл. 10 на УНМС е предназначена да осигури справедливо наказание, съобразено както с тежестта на извършената простъпка, така и с личността на дееца. Съвкупността на престъпните деяния – важен институт на наказателното право, се урежда за първи път в българското право чрез правилото на чл. 14 от УНМС, според което в случай на съвкупност в простъпките, мировият съдия налага наказанието, което сметне за по-строго. Начинът, по който се определя наказанието, се основава на принципа „по-тежкото наказание поглъща по-лекото”. А колкото до уредбата на давността като основание за погасяване наказателното преследване, тя е също нов институт в българското наказателно право и непознат на турското законодателство.

Уставът за наказанията, които мировите съдии могат да налагат, както и Законът за устройството на съдилищата от 1880 г. представляват важна стъпка по пътя към осъществяване реформата на действащото наказателно право. Въпреки, че страда от редица недостатъци Уставът не само ограничава действието на ОЗ, но и създава благоприятни условия и предпоставки за изработване и приемане на Българския наказателен закон (БЗ).

Може да обобщим, че през този период от развитието на българското наказателно право правната уредба е разпокъсана и некодифицирана⁶. Недоразвитата Обща част на Османския на-

³ То започва на 16 ноември 1876 г. със създаването на длъжността „завеждащ гражданската канцелария при Главнокомандващия действащата армия” на която е назначен княз Владимир Александрович Черкаска. Също така **Токушев, Димитър**. Съдебната власт в България. С.: Сиби, 2003.

⁴ Тази систематизация дава **Йочев, Евгени**. 110 г. от приемането на първия български наказателен закон. – В: Юридически свят, 2006, № 2.

⁵ Устав за наказанията, които мировите съдии могат да налагат (УНМС), чл. 10, Обн. ДВ, бр. 51 от 11.06.1880 г.

⁶ Закон за допълнение на ОЗ за престъпленията от частен характер от 1884 г. Закон за добавка към чл. 58 от ОЗ 1886; Закон за допълнителен отдел към ОЗ – злодеяния и престъпления срещу безопасността на железопътните съобщения 1889; Закон за допълнителен отдел III (За взятката) 1894; Закон за престъпните деяния против особата на негово Височество Княза 1883

казателен закон, липсата на престъпления, като тези против личността и собствеността и институти като неизбежна отбрана и крайната необходимост, незадоволителният регламент спрямо категории като рецидив, опит и съучастие, стават причина съдилищата често да правораздават по аналогия, в нарушение на принципа, че няма наказание без закон, което естествено води до произвол и субективизъм. Това положение е променено през 1896 г., когато е създаден първият български наказателен закон.

Работата по създаването на първия БНЗ започва още в началото на 80-те години на XIX век и преминава през трите най-драматични, сложни и важни моменти в историята на младата българска държава – Режим на пълномощията, Съединението и Сръбско-българската война. Това е и причината дейността по него на моменти да затихва и после отново да набира сила и ентузиазъм. Няколко министри на правосъдието са свързани с историята на съставянето на Наказателния закон, а именно Георги Теохаров, д-р Васил Радославов и конституционалистът д-р Константин Стоилов. Като възпитаници на различни европейски университети (Московския, Виенския и университета в Хайделберг), това е определящо за техния избор на правната школа и източниците на всеки проект. Липсата на приемственост и последователност в законодателната политика също оказва влияние върху темповете и продължителността на работата по закона. Като цяло процесът на съставяне на наказателния закон съдържа в себе си всички трудности на реципирането и усвояването на западноевропейското право.

Първият проект за нов наказателен закон е създаден през 1881 г. под ръководството на Георги Теохаров. Близко две години по-късно, вече заемаш длъжността министър на правосъдието, Теохаров предприема стъпки за кодификация на съществуващото съдебно законодателство и за създаване на нов наказателен закон. В доклада си до Княза през 1883 г. той предлага учредяването на специална юридическа комисия с участието изключително на българи, но такива получили юридическо образование, работили или работещи в съдебното ведомство. Целта е да се извърши цялостна кодификация на съществуващото законодателство, да направи необходимите изменения и допълнения в законите, в съответствие с нуждите на практиката и в частност да прегледа, допълни и измени действащия тогава Османотурски наказателен закон, или да състави съвременно нов, съобразно с началата на науката от уг-

лавното право, с действащите углавни закони и съобразно с живота, нравите и обичаите на народа.

Дейността на комисията недвусмислено показва необходимостта от цялостно и по-детайлно изучаване на теорията и практиката на наказателното право в европейските страни, с цел най-успешното му приспособяване към българските условия. За членовете ѝ е било ясно, че приемането на Наказателен закон по време на Режим на пълномощията би създавало обективни трудности за неговото прилагане, предвид конституционното изискване законите да бъдат приети от Народното събрание. С възстановяването на Търновската конституция на 6-ти септември 1883 г. законодателният процес се връща в нормалните си рамки.

Паралелно с тази дейност, българският законодател приема и редица промени в действащото законодателство. Такъв пример е Законът за допълнение на Османския наказателен закон за престъпленията от частен характер от 1884 г. С влизането му в сила определена група престъпления започват да се преследват и наказват по тѣжба на пострадалия, например причиняване на телесни повреди, заплаха за убийство, обида и клевета, различни форми на засягане половата неприкосновеност и др.

Модернизацията на ОНЗ продължава чрез ползването на достиженията на западноевропейската наказателноправна наука и законодателство, като освен това са приети още няколко закона, но това не може да измести нуждата от изцяло нов български наказателен закон.

През 1886 г. д-р Константин Стоилов възлага на Александър Дякович, прокурор при Русенския окръжен съд, да изработи предварителен проект на наказателен закон, който да послужи като основа за законопроект, годен да се внесе за обсъждане и приемане от Народното събрание. При изработването на проекта Дякович ползва Унгарския наказателен закон. Като спомагателни източници са ползвани наказателните закони на Белгия, Холандия, Германия и Италия.

През 1895 г., когато д-р К. Стоилов е министър-председател на Княжеството, се поставя на дневен ред изработването на нов наказателен закон. Съставена е нова комисия да подготви проект за наказателен закон. Тя използва законопроект от 1888 г., който тогава е оттеглен от министъра на правосъдието, тъй като противоречи на Конституцията. В него се правят подобрения основно в реакционно отношение, някои текстове отпадат или се променят, включват се

и нови разпоредби. Проектът се изпраща на държавни учреждения за мнение. Най-същественото допълнение е направено от юридическата комисия при Министерството на правосъдието и като нов момент в историята на българското наказателно право се появява институтът на реабилитацията. В Общата част на Наказателния закон се включва глава IX под надслов „За възстановление в правата“ (реабилитация), която е заимствана от френското наказателно законодателство. Наказателният закон влиза в сила от 1 май 1896 г. и се прилага у нас до 13 февруари 1951г.

В структурно отношение НЗ се дели на обща част (Книга I „Общи постановления“ и специална част (Книга II „За престъпните деяния“ с дялове „За престъпленията и техните наказания“ и „За нарушенията и техните наказания“).

В Общата част се съдържат уводни разпоредби за системата на наказания, тяхната замяна и смекчаване, вменяемост, опит и съучастие, съвкупност и повторност на престъпните деяния, реабилитация и др. В специалната част са включили разпоредби, които дават конкретизация на общото понятие на престъплението и нарушението.

Наказателното ни право е изградено върху принципите на класическата школа, а именно:

– Законоустановеност на престъплението и нарушението (*Nullum crimen sine lege*). Първият член от Наказателния закон гласи: „Престъпление или нарушение се счита само онова деяние, което е обявено от закона за такова“. Въпреки непълното си съдържание чл. 1 има позитивно социално значение, тъй като отразява равенството на гражданите в обществото. Наказателната отговорност се търси за конкретно извършено престъпление, а не с оглед социалния статус на извършителя – „По този закон се наказват всичките престъпления и нарушения, извършени в пределите на българската държава“ (чл. 3). Законното определение на престъпното деяние е гаранция за спазване на правата и свободите на гражданина.

– Законоустановеност на наказанието (*Nulla poena sine lege*). За важността на дефиницията в чл. 2 от Наказателния закон принцип, според който „всяко престъпление или нарушение се наказва с онова наказание, което е определено от закона, преди да е то извършено“, сочи обстоятелството, че той е прогласен в чл. 75 от Търновската Конституция. Изричната забрана, която установява текстът, по отношение на налагането на наказание, има за цел да ограда с нужните гаранции справедливата защита на българските граждани. Ос-

вен това текстът пояснява, че и присъдите, които съдът издава, трябва да се основават на закона т.е. не само да са добили законна сила, но и да почитват на закона.

– Принцип на личната отговорност, основана на вината. Според НЗ престъплението е само умишлено извършеното деяние и непредпазливите деяния се наказват само, когато това е изрично посочено в закона.

– Принцип на съответствие (пропорционалност на вината и наказанието) и презумпция за виновност (при нарушенията вината се предполага).

Освен принципите на класическата школа, в Общата част е уреден и въпросът за погасителната давност. Погасителната давност, изключваща наказателното преследване на престъпленията, варира от 5 до 20 години, съобразно предвиденото от закона наказание, докато за всички нарушения тя е една година. Наказанието „глоба“ в случаите, когато не е изплатена, се заменя с „тъмничен затвор“, ако е наложена за престъпление и със „запиране“ – за нарушение.

Само когато обявеното за престъпно и наказуемо от закона деяние е осъществено от физическо лице, се реализира наказателна отговорност. Субект на престъплението е всяко човешко същество, което е навършило определена възраст (17 г.) и е вменяемо (разбира свойството и значението на извършеното и може да ръководи постъпките си). Това следва от изискването за лична отговорност за извършеното деяние. Според наказателното право тогава малолетните лица до 10-годишна възраст са наказателно неотговорни. Непълнолетните лица на възраст между 10 и 17 години носят наказателна отговорност само ако са действали с „разумение“.

Специалната част на НЗ представлява групирани в 33 глави на основата на различни критерии и подредени в определен ред престъпни състави, които образуват системата на престъпления (нарушения). В следващите редове ще се спра на част от тези престъпления с оглед тяхното значение за потребностите на младото Княжество.

На първо място, като най-тежки по своя престъпен резултат са престъпленията измяна и предателство, които засягат вътрешната и външна сигурност на държавата. Това са така наречените политически престъпления. Близки до престъплението „измяна“ са деянията, извършвани против държавния глава и членовете на семейството му.

Понятието „политическо престъпление” е дефинирано в нашето законодателство през 1935 г. в Наредбата – закон за екстрадиция и съдебна помощ, където за политически престъпления се приемат деянията „насочени непосредствено срещу съществуването или сигурността на държавата, срещу Държавния глава, срещу Престолонаследника или срещу член на правителството в качеството му на такъв, срещу законодателното тяло, против изборителното право или които имат за цел да увредят добрите отношения между две или повече държави“.

Като сравнително тежко наказуеми, тъй като засягат правилното функциониране на държавната власт и нейните органи могат да се обединят престъпленията, визирани в гл. V – гл. XI. Съгласно чл. 543 от НЗ в понятията „власт” или „публична власт” са включени всички административни (държавни, окръжни и общински), съдебни и военни власти, а в понятието „орган на власт” се разбират всички лица, упълномощени да упражняват длъжностите на административните, съдебни и военните власти, както и лицата „натоварени в отделни случаи с публична служба или призовани в помощ на публичната власт“.

Престъпленията против личността са уредени в гл. XII – гл. XIX и се отличават с голямо разнообразие. От всички престъпления, включени в тази група с най-висока степен на обществена опасност е лишаването от живот – убийството. Обикновеното убийство се наказва със строг тъмничен затвор не по-малко от 10 г., но предумишленото убийство – със смърт. Разликата между двете наказания се обяснява от наказателноправната наука с различните видове умисъл: обикновен или внезапен (*dolus repentinus*), предумисъл (*dolus premedatus*) и афектен (*dolus impetus*).

Последни в специалната част от НЗ са поставени имуществените престъпления, но законодателят им отделя значително място. Основният вид са кражбите (гл. XXII), чието изпълнение се изразява в отнемането на „чужда движима вещ от владението на друго без негово съгласие с намерението противозаконно да се присвои” (чл. 313). Поначало се приема, че предмет на кражбата са движими вещи, независимо дали са в твърдо, течно или газообразно състояние. Изключение прави електрическата енергия, чието приложение в бита и противозаконното ѝ ползване тогава е било третирано като повреждане на чужда вещ.

Грабежът е най-тежкото имуществено престъпление, чието изпълнително деяние включ-

ва отнемането на чужда движима вещ от нейния собственик с употреба на сила или заплашване, който се наказва с временен или доживотен строг тъмничен затвор, а в случая на чл. 328, когато грабежът е придружен с убийство – наказанието е смърт. Значително по-леко се наказват обсебването, изнудването, противозаконното присвояване, вещното и личното укривателство.

Като главни наказания в първия наказателен закон са определени смърт, строг тъмничен затвор – доживотен или временен, тъмничен затвор, запиране и глоба. Особеността при смъртното наказание е, че се изпълнява непублично чрез обесване. Временният строг тъмничен затвор е с продължителност от 1 до 15 г., а при съвкупност на престъпления може да бъде до 20 г. Тъмничният затвор е от 1 ден до 3 г., а запирането – от 1 ден до 3 месеца.

Системата на наказанията е изградена на основата на лишаване от свобода, като се използват относително-определените санкции. Смъртното наказание се предвижда само в шест случая, в два от които то е алтернатива на строгия тъмничен затвор. Когато смъртното наказание е единствена санкция, тя може да бъде заменена с доживотен затвор или 15 г. строг тъмничен затвор, ако смекчаващите вината обстоятелства са толкова важни или толкова многообразни, че определеното в закона наказание се окаже извънредно строго (чл. 61). Елемент на хуманност в системата на наказания се внася със законовата възможност по отношение на лицата на възраст от 10 до 21 г. и над 65 г. предвиденото смъртно наказание да се редуцира в строг тъмничен затвор, а другите видове наказания се налагат в намален размер.

Допълнителните наказания имат за цел да утежнят главното, посредством ограничаване на правата на престъпника, които той има като гражданин, с оглед публичното му изобличаване или възмездяване на причинените щети. Те са лишаване от права, конфискация на определени предмети и обнародване на присъдата. Лишаването от права предвижда забрана осъденият да заема държавни или обществени длъжности, да носи знакове за отличие, да бъде изборител или избираем при всякакви избори, да бъде свидетел, член на роднински съвет, настойник и др. При такъв случай държавата декларира, че е загубила доверие към подсъдимия като член на обществото и ползването му от тези права са несъвместими с правовия ред. Наказателният закон усвоява частичната или „специалната” конфискация. Според

чл. 37 от НЗ конфискуват се само „намерените предмети, на които направата, проданта, разпространяването, притежаването или пазенето са забранени“, а в предвидените от закона случаи и вещите, които принадлежат на виновния и които са били предназначени или служили за извършването на престъпление. Обнародването на присъдата се изпълнява съгласно чл. 616 от Закона за углавното съдопроизводство чрез отпечатването ѝ в Държавен вестник по разпореждане на прокурора за сметка на виновното лице. Допълнителните наказания се определят кумулативно или факултативно (по усмотрение на съда) с оглед постигане целите на наказателната репресия и това е посочено в специалната част от закона.

Извън системата на наказанията стои една специфична санкция – мъмрението. То се налага само на непълнолетни лица, извършили нарушение, което се наказва със запиране или глоба.

Българското наказателно право в годините след Освобождението се допълва и с един новаторски закон, а именно Закона за условното осъждане от 1903 г., влязъл в сила през 1904 г., който следва френско-белгийската система. Условно-то осъждане не само в България, но и в западно-европейските страни е нов наказателноправен институт, който се налага в края на XIX и началото на XX век и се прилага и до днес. Условно-то осъждане е изправително-възпитателна мярка спрямо лица, извършили престъпления. Същността му се свежда до отсрочване изпълнението на наказанието при определени обстоятелства с възможност за неговото пълно отменяне, когато осъ-

деният не извърши престъпление в определен срок или засилване на наказанието при извършване на ново престъпление в течение на определено време. Условно-то осъждане се обосновава с разбиране на необходимостта обществото да прояви хуманност спрямо престъпника.

От казаното дотук следва извода, че наказателният закон от 1896 г. е модерен за времето си закон, който съчетава в себе си достиженията на европейската правна теория и практика⁷. Негови първоизточници са Унгарският наказателен закон от 1880 г. и проектът за Руски наказателен закон от 1886 г. (който става закон през 1903 г.), които били създадени според принципите на немската правна система⁸. Неговата най-важна особеност е, че той е първият кодифициран български нормативен акт в областта на наказателноправната материя⁹. Като изключим условното осъждане, в наказателния закон от 1896 г., са събрани всички наказателноправни норми на общата и особената част на наказателното право. Освен това той възприема редица демократични принципи като законоустановеност на престъплението и наказанието, равенство на гражданите пред закона, модерно за времето си разбиране за вина, опит, съучастие, съвкупност и наказание. Ето защо неговото прилагане продължава до 1951 г., когато е приет нов наказателен закон, който пет години по-късно става кодекс. И въпреки че е бил неколккратно прередактиран, допълван с нови текстове и лишаван от други, Наказателният закон от 1896 г. е изиграл своята положителна роля за развитието на българското наказателно право.

⁷ Така **Йочев, Евгени**. 110 г. от приемането на първия български наказателен закон. – Юридически свят, 2006, №2, с. 98-113.

⁸ Подробно вж. **Андреев, Михаил**. История на българската буржоазна държава и право. 1878–1917. С.: Софи – Р, 1993, с. 142. Там срещаме и констатацията „Нашият наказателен закон е бил един типичен буржоазен наказателен закон“.

⁹ В този смисъл **Михайлов, Димитър**. Наказателният закон от 1896 г. и съвременното наказателно законодателство. – В: Проблеми на наказателното право. Обща част. С.: Сиела, 2008.